

Kalligráfia és könyvnyomtatás

V. Ecsedy Judit

A kalligráfia kifejezés a görög kallosz = szép és grafosz = írás szavakból tevődik össze. A kalligráfia a folyamatos mozdulatokra épülő szép kézírás és annak művészi megjelenítése. A gyakorlaton kívül művészi tehetség is kellett műveléséhez. Különösen kedveltek voltak az egyedi technikával, egy vonallal, a toll felemelése nélkül rajzolt képek. A kalligráfiának, a szépírásnak az antikvitástól hagyományozott gyakorlata – amely természetesen kézírás volt – megtalálta útját a könyvnyomtatáshoz is. A tollvonásokat a rézmetszetes technikával rajzolt finom vonalak helyettesítették, amelyeket azután sokszorosítani lehetett.

Első művelője, akinek kalligráfiáról szóló könyvei nyomtatásban megjelentek, a német Johann Neudörffer volt. Egyik legkorábbi 1538-ban kinyomtatott munkája, ahogy a címe mondja, az ifjakat akarja a szépírás alapjaira megtanítani.¹ Egy másik kalligráfiai könyvében két diák párbeszédese formában tanítja egymást a szépírás művészetére.²

Nemzetenként és nyelvenként eltérések voltak a kalligráfia gyakorlatában. Az angol John Seddon a kalligráfia műfajának kivételes képességű mestere, akinek 1695-ben jelent meg *Pen-man's paradise both pleasant and profitable*, azaz Az írók paradicsoma című kézikönyve (London, 1695). Erről a rézmetszetekkel gazdagon illusztrált könyvről és alkotójának életművéről a Magyar Grafika is megemlékezett.³

Magyar szempontból különösen érdekes Johann Georg Schwandner (1716–1791) munkássága, aki a kalligráfia elméletével foglalkozott.

1. kép. Díszes kezdőbetűk J. G. Schwandner könyvéből (1756)

Mint történésznek különösen nagy érdemei vannak a magyar történeti források közzétételében. Háromkötetes forrásmunkájához Bél Mátyás írt előszót.⁴ Tíz évig, haláláig a bécsi császári könyvtár őre volt, 1779 és 1791 között.

A mi számunkra azonban a kalligráfiáról írt úttörő munkája érdekes: *Dissertatio epistolaris de calligraphia*⁵. A kalligráfiai táblákat Ferdinand

2. kép. Egy vonallal rajzolt angyal oszlopok között, Schwandner könyvéből (1756)

- 1 Neudörffer, Johann: *Eine gute Ordnung und kurzte Unterricht der fürnemsten gründe aus denen die Jungen zierlich schreyben begirlich...* Nürnberg? 1538. Digitális hozzáférése: <http://kvk.bibliothek.kit.edu/view-title/index.php?katalog=BVB&url=https%3A%2F%2Fwww.gateway-bayern.de%2FBV001625700&signature=7092D-X3DDptvY6fx-jjU-loqfcsH8-BjGN5VQ1ddDm4&showCoverImg=1>
- 2 Neudörffer, Johann: *Ein Gesprächbüchlein zweyer schuler wie einer den andern im zhierlichen schreiben untherweyst.* Nürnberg 1549, Petreius, digitális hozzáférése: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ184373702
- 3 Gécs Béla: *A kalligráfus John Seddon művészi írásképei.* In Magyar Grafika, 2010/ 3. 85.
- 4 *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* (Viennae 1746–1748) 3 kötet.
- 5 Teljes címe: *Dissertatio epistolaris de calligraphiae nomenclatione, cultu, praestantia, utilitate.* Viennae Austriae 1756, ex typographeo Kaliwodiano.

von Freisleben rajzolta és J. Kaspar Schwab metszette rézbe. Az olvasóknak szóló bevezető 15 fejezete Schwandner munkája. Ferenc német-római császártól nyert privilégiumát közli a fólió kötet elején, amely tíz évre szól. Utána 190 kalligrafikus tábla következik.⁶

3. kép. Egy vonallal rajzolt kép a magyar Szent Koronáról Schwandner könyvéből (1756)

A rézmetszeteket készítő J. Kaspar Schwab személye nem ismeretlen a 18. századi bécsi rézmetszők között: 1765-ben megkezdett párizsi tanulmányai után a század végén Bécsben működött. Egyéb munkái mellett II. József rézmetszeti portréját is elkészítette.⁷

Schwandner kalligráfiáról írt könyve mindmáig a grafikus művészetek egyik legendás darabja, az európai kalligráfia legszebb szintézise. Nemcsak a kalligrafikus betűknek, írásmintáknak, hanem a díszítőelemeknek is kimeríthetetlen forrását jelenti ma is. Háromszáz díszes kezdőbetűt közöl, amelyek 12 teljes abc-t képeznek, köztük pontozott technikával készült kezdőbetűk is. Egyvonalas motívumok: növények, állatok, építészeti motívumok. Továbbá 150 díszes keret, több mint 200 dísz, és 14 szimbolikus tábla uralkodókról.

Schwandner az olvasóknak szóló előszavában az írás jelentőségéről, az írások, szkriptorok megbecsült munkájáról ír, megmagyarázza a kalligráfia szó eredetét és jelentését. A díszes görög kéziratokat kalligrafoi-nak hívták, művészetü-

ket pedig kalligráfiának. Említi a görög és latin kézírásos kódexek legszebb darabjait és a korai középkorban készültek. Gyakran éppen íráruk szépsége mentette meg őket az enyészettől. Főleleveníti azt az – többek szerint egyáltalán nem hiteles – adatot, miszerint Nagy Károly német-római császár a háborúk és hódítások után későbbi éveiben szívesen vett elő tollat és rajzolt díszes betűket. Röviden az arab és héber kalligráfiával is foglalkozik. Örömmel tölti el, hogy a könyvnyomtatás isteni művészete nem jelentette a kalligráfia végét, mert a kézírás díszes betűit a nyomdai sokszorosítás is utánozni tudta, sőt olyan pompás nyomtatott könyvek keletkeztek, mint a Miksa császár tetteit megörökítő könyv.⁸ Vagyis a könyvnyomtatással sem szűnt meg a kalligráfia, sőt új lendületet vett, mert a sokszorosítással új lehetőségek nyíltak meg.

Hogy ez mennyire igaz, néhány példa a korai hazai könyvnyomtatásból: a nyomdászaink különösen szívesen alkalmazták a díszes kezdőbetűket. (4. kép)

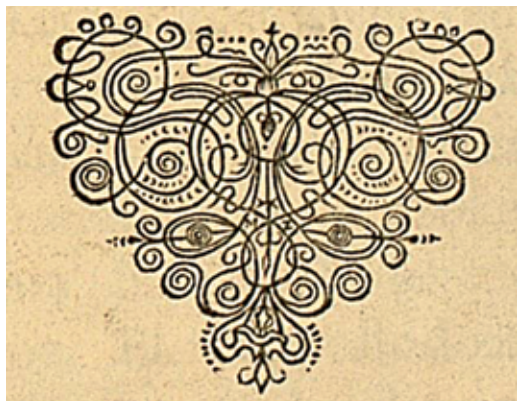
4. kép. Díszes nyomdabetűk Johannes Honterus brassói nyomdájából (1547)

A régi nyomdászok előszeretettel használták a záródíszeket, amelyeket egy-egy fejezet végére helyeztek el, de gyakran a címlapokon alkalmaztak. Két 17. századi magyarországi nyomda kissé hasonló kompozíciójú, de mégis eltérő kalligrafikus záródíszet mutatjuk be az 5. és 6. képen.

6 Részleges reprint kiadásnak tekinthetjük a New York-i Dover Press-nél 1958-ban megjelent Calligraphy. Calligraphia latina című reprezentatív kötetet, amely közli Schwandner művének eredeti címlapját és a táblák reprodukcióját, a bevezető szöveget viszont csak angol fordításban. A metsző neve egyébként az első kalligráfiai táblán olvasható: „Casparus Schwab incidit”.

7 Lelőhelye: Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv.

8 Thewerdank (Nürnberg 1517, Schönsperger)

5. kép. Sárospatak, 1658

6. kép. Szeged, 1660

Szép példája a kalligrafikus nyomdászjegyeknek a Brewer-nyomda kiadásában megjelent Pápai Páriz Ferenc-féle szótár díszcímlapja. Metszője valószínűleg I. G. Wolfgang volt. A Brewer-család *B* kezdőbetűjét magában foglaló, palmaágakkal körülvevő kalligrafikus monogram, amelyet a nyomda 1708-ban használt. (7. kép)

7. kép. A lőcsei Brewer-nyomda kalligrafikus monogramja (1708)

Hogy napjaink grafikusainak sem szűnt meg a kalligráfia iránti érdeklődése, jól mutatja, hogy az első kalligráfiáról szóló nyomtatott könyveknek számos új kiadása, magyarázata, hasonmása jelent meg a közelmúltban.

Láttuk, hogy már a legelső kalligráfiáról szóló könyvek is elsősorban az ifjúságnak szóltak, és valóban, nemcsak a barokk korban, hanem a felvilágosodás idején is az iskolákban tananyag volt a szépírás és a kalligráfia bizonyos szintű elsajátítása. Olyan gyakorlatra azonban nem mindenki tett szert, mint Narcissus Wallner páter, duna-földvári ferences, aki 1766 és 1774 között három imádságos kötetet állított össze, és írt le saját maga, tele kalligrafikus díszítményekkel, főleg egy vonallal rajzolt állatokkal, sőt egész jelenetekkel.⁹ Úgy látszik, hogy a nyomtatott, sokszorosított díszek korszakában is voltak, akik valószínűleg csak a maguk szórakozására, de örömeiket lelték ebben a szemet gyönyörködtető, ugyanakkor játékos rajzolásban.

9 Vizkelety András: *Drei deutsche Gebetbuchhandschriften eines ungarischen Franziskaners aus der zweiten Hälfte des 18. Jhs. In: "und thut ein Gnügen seinem Amt"* Festschrift für Karl Manherz zum 60. Geburtstag. Budapest 2002, ELTE Germanistisches Institut, 447–457.